

Uitspraken beweren niets

Heleen Torringa

u i l g e v o r i j

SWP

Uitspraken beweren niets

Heleen Toppinga

ISBN 978 90 8850 817 2

NUR 730

© 2018 B.V. Uitgeverij SWP Amsterdam

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j° het Besluit van 20 juni 1974, Stbl. 351, zoals gewijzigd bij het besluit van 23 augustus 1985, Stbl. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot Uitgeverij SWP (Postbus 12010, 1100 AA Amsterdam-Zuidoost) te wenden.

Inhoudsopgave

pagina 7	Inleiding
pagina 13	Het spijt me, Hannah Arendt
pagina 16	Banale helden?
pagina 18	Zelf denken = goeddoen?
pagina 21	Oordeel als volwaardige kennisvorm
pagina 24	Uitspraken beweren niets
pagina 27	Twee draden van hetzelfde koord
pagina 30	Onbruikbare fictie
pagina 33	Voor-oordeel met kritische functie
pagina 36	Kritisch op het juiste moment
pagina 38	Kahnemans conclusie
pagina 40	Je zal Annie maar zijn
pagina 43	Filosofie is interesse
pagina 46	Intuïties die deugen
pagina 48	Dankbaar voor alles?
pagina 50	Vergeving als ingewikkeld cadeau
pagina 53	Generositeit als terechte zelfwaardering
pagina 55	De tolerantieparadox
pagina 58	Is Jan een waarheidspreker?
pagina 60	Hoe word ik een constructieve sidderrog?
pagina 63	Gemeengoed
pagina 66	Gave van het begrijpende hart

Inleiding

Dit boek begint en eindigt met Hannah Arendt. Deze Duits-Joodse filosofe (1906-1975) heeft mij met haar werk sterk geïnspireerd. Daarom zijn verwijzingen naar haar werk in veel van mijn columns te vinden. Ondanks dat er in deze bundel columns staan die los van elkaar gelezen kunnen worden, is oordeelsvorming een overkoepelend thema. Arendts (late) werk over oordelen speelt daarin een grote rol. Bij wijze van leidraad introduceer ik in deze inleiding dat overkoepelende thema. Dat doe ik aan de hand van de onderwerpen: Hannah Arendt, kritisch denken en filosofische reflectie.

In *Het spijt me, Hannah Arendt* schrijf ik een brief aan haar in de wetenschap dat die niet bezorgd kan worden aan haar woonadres. Het is maar een literaire vorm, waarin ik beschrijf wat ik van haar heb geleerd over het verband tussen begrijpen en kritisch denken. In 2011 kwam mijn proefschrift over kritisch denken uit, onder de (in het Nederlands vertaalde) titel: *Kritisch denken als reflecteren op het begrijpen van anderen*. In *Het spijt me, Hannah Arendt* komt naar voren dat ik voor mijn kritisch denken-concept put uit wat Arendt schrijft over de poging om zo onpartijdig mogelijk te begrijpen wat er wordt beweerd in je omgeving of wat er in de wereld gebeurt. En hoe groot het maatschappelijke belang is van deze manier van denken. Ook probeer ik misverstanden over wat Arendt bedoelt met 'willen begrijpen' recht te zetten. Het spijt mij namelijk, in overdrachtelijke zin, dat mensen deze vorm van begrijpen soms gelijkstellen aan (bij voorbaat) goedkeuren of aan empathie.

In *Banale helden?* en *Zelf denken = goeddoen?* onderneem ik een soortgelijke poging om Arendts werk op te helderen. In *Oordeel als volwaardige kennisvorm* beschrijf ik het oordeelsvermogen waarover Hannah Arendt het heeft. Ook komt de rol die feiten spelen in oordeelsvorming en hoe oordelen geldig kunnen worden aan bod.

Nadat mijn inspiratiebron in de hierboven vermelde columns een stem is gegeven, ga ik meer op eigen benen staan. *Uitspraken beweren niets*, *Twee draden van hetzelfde koord*, *Onbruikbare fictie*, *Voor-oordeel met kritische functie* en *Kritisch op het juiste moment* gaan allemaal over kritisch denken. Dat wil zeggen, de manier waarop ik kritisch denken in mijn proefschrift heb beschreven.

Want dat er een verschil is tussen het standaardconcept van kritisch denken en zoals ik dat begrijp, zal duidelijk worden.

De gemene deler in veel omschrijvingen van kritisch denken is de verwijzing naar het vermogen om goed te redeneren en naar de dispositie om dat ook te doen. Dit betekent dat denken dat voldoet aan criteria van goed redeneren, kritisch wordt genoemd. In de onderwijspraktijken die ik ken, houdt dat in dat lesprogramma's grotendeels bestaan uit leren argumenteren volgens een argumentatiemodel. Wie de regels van het model goed toepast en dat met een onderzoekende houding doet, wordt een kritische denker genoemd. Ook is kennis verwerven van (allerlei verschillende typen) denkfouten vaak een groot onderdeel van deze lesprogramma's. Dat mensen trouwens minder vaak denkfouten maken dan een dikke pil als Daniël Kahnemans *Ons feilbare denken* doet vermoeden, erkent Kahneman ook zelf. Dit beschrijf ik in de column *Kahnemans conclusie*.

Ik kan mij in de 'gelijkstelling' van kritisch denken en goed (willen) redeneren niet vinden. Ik beschouw goed redeneren als een instrument om het *resultaat* van wat ik "kritisch denken" noem te beoordelen. Dat resultaat is een beargumenteerd standpunt, maar wat eraan vooraf gaat maakt denken kritisch. De vlieger 'kritisch denken staat gelijk aan goed (willen) redeneren' gaat voor mij niet op. Argumentatie- en redeneerregels zijn vooral bruikbaar voor de beoordeling van 'redeneerkwaliteit'. Dit type beoordeling levert vaak kritische vragen op over de geldigheid van redeningen en deugdelijkheid van argumentaties. Redeneerfouten kunnen vermeden worden dankzij denkfoutenkennis. Dat ik het belang erken van elementair inzicht in bijvoorbeeld propositiologica, blijkt wel uit de column *Je zal Annie maar zijn*.

Een geldige redenering en juiste argumentatie kwalificeren als 'kritisch', stelt kritisch denken voor als een denkvaardigheid die tamelijk contextloos kan worden beoefend. Annie hoeft niet echt te bestaan. We kunnen haar veronderstellen. Het gaat om de samenhang van uitspraken die uitmondt in een standpunt over 'Annie'. En of je nu redeneert over Annie die al dan niet bedorven vis heeft gegeten of over maatschappelijke verantwoordelijkheid van organisaties, maakt voor de *beoordeling* van 'redeneerkwaliteit' niets uit. Dezelfde criteria zijn er namelijk op van toepassing. De argumenten voor standpunten over Annie en over organisaties kunnen relevant en volledig zijn. De onderliggende redenering kan in beide gevallen logisch geldig zijn. Kortom, de voorbeelden kunnen vol-

doen aan normen van goed argumenteren en logisch redeneren.

Maar hoe kom je tot standpunten over echte Annie's en echte organisaties? Hoe kom je op kritische vragen die aanzet geven tot oordeelsvorming? En hoe zorg je dat je kritische vragen aansluiten bij dat wat mensen met hun uitspraken uitdrukken? Beweren, vinden, voelen, willen ze iets? In mijn kritisch denken-concept ligt het accent op een antwoord op die vragen. In *Uitspraken beweren niets* en andere columns leg ik uit waarom de context in standpuntbepaling in mijn kritisch denken-begrip cruciaal is.

Argumentatiemodellen worden in het onderwijs dat ik ken, vaak gebruikt voor het beoordelen of opstellen van beargumenteerde beweringen. Beweringen kunnen waar of onwaar zijn. We hebben het dan snel over (wetenschappelijke) waarheidsvinding. Beter leren redeneren kan tot doel hebben om zorgvuldige waarheidsvinding te bevorderen. Daar is niets mis mee, maar kritisch denken wordt vaak onder de noemer van *oordeelsvorming* geschaard. Komen we na kritisch denken tot een bewering of tot een oordeel? Of is 'oordelen' en 'beweren' – qua denkvaardigheid – ongeveer hetzelfde?

Hoe het ook zij, als geschoold in de filosofie en opgeleid tot filosofiedocent ben ik vertrouwd met het stellen van niet-empirische vragen. Empirische vragen zijn het domein van de natuur- en de sociale wetenschappen. Niet van de geesteswetenschappen. Ik ben vertrouwd met het analyseren van kwesties die in dienst staan van wijsheid. Niet van empirische waarheid. Filosofen zijn niet gericht op het verwerven van ware feitenkennis of het weerleggen van onware feitenclaims. Duidelijk moge zijn dat wetenschappelijke kennis en geverifieerde feiten wel een belangrijke rol kunnen spelen in het verwerven van wijsheid.

In de volgende columns schrijf ik over filosofie: *Filosofie is interesse, Intuïties die deugen, Dankbaar voor alles?, Vergeving als ingewikkeld cadeau, Generositeit als terechte zelfwaardering, De tolerantieparadox* en *Is Jan een waarheidspreker?*. Ook reflecteer ik in deze columns meestal zelf op het werk van de denkers waarover ik schrijf. Daarom noem ik mijn columns filosofisch. Dit alles binnen twee A4. Dat is de uitdaging.

Het oordeelsvermogen waar ik voornamelijk op doel met kritisch denken draait om de kunst om zich oordelen te vormen over maatschappelijke onderwerpen. Denk aan politieke, sociale en morele kwesties. Zaken die ons allemaal aangaan. Het oordeels-

vermogen dat van belang is voor de samenleving, vergelijkt Hannah Arendt met het oordelen door een kunstcriticus. Zowel burgers die zich in de veelheid aan perspectieven en belangen willen oriënteren, als kunstcritici kunnen zich niet op eenduidige criteria baseren. Bij het juridische en logische oordeel kunnen beoordelaren het 'bijzondere' (een zaak/een particuliere uitspraak) onder het 'algemene' (de wet/afleidingsregels) scharen. Maar in het geval van oordelen over maatschappelijke kwesties is er niet één regel waaruit alle particuliere oordelen voortkomen. In elk geval niet één die recht doet aan de veelheid aan perspectieven en belangen. Ter verduidelijking, het gaat nu om de *totstandkoming* van 'maatschappelijke oordelen'. Niet om het beoordelen van de redeneerkwaliteit van onderbouwde oordelen.

Beoordelen 'als een kunstcriticus' vraagt om het zoeken naar voorbeelden en om vergelijken. Deze oordeelsvorm is gericht op betekenis voor het samenleven, ook met jezelf. Zo'n oordeel komt tot stand door te reflecteren op steeds weer nieuwe situaties die zich in het publieke domein voordoen. Het is nooit geheel objectief, want is niet in algemene regels te vatten. Maar is ook niet willekeurig.

Een belangrijk criterium voor het 'gezonde oordeel' voor Hannah Arendt is de menselijke pluraliteit: een verscheidenheid van niet tot elkaar te reduceren opinies. Elk oordeel moet zich onderwerpen aan een toets van pluraliteit. Dat criterium is geen wet van het grootste getal, maar een kwestie van ruimte bieden aan verscheidenheid. Zo ontstaat er een met anderen gedeeld verstand waarmee we ons in de wereld oriënteren. En waarmee we (meer) kunnen loskomen van eigenbelang. Arendt noemde het vermogen om tot deze klasse van oordelen te komen ook wel "gave van het begrijpende hart". Wat ze daarmee bedoeld kan hebben, leg ik Hannah Arendt zelf voor in een tweede brief aan haar in *Gave van het begrijpende hart*. Zo is de cirkel rond.

In *Gave van het begrijpende hart* schrijf ik dat mijn innerlijke drijfveer is om studenten deze gave in zichzelf en in uitwisseling met anderen te laten ontdekken. En haar in mezelf te blijven zoeken. Wij hebben de instrumenten om te begrijpen verloren, schreef Arendt in 1954. Ik herken deze diagnose van het oordeelsvermogen dat gericht is op begrijpen in mijn tijd. Veel burgers zijn vertrouwd met geobjectiveerde kennis en jachtige factchecks enerzijds en met ongefilterde emoties op sociale media anderzijds. Twee extremen. Voor evenwichtig oordelen om betekenis te geven aan feiten, begrippen en ervaringen is weinig plaats.

Het wordt tijd om mensen die dat willen deze gave – die al in hun bezit is, maar verfijning en oefening vergt – te laten (her) ontdekken. Bijvoorbeeld middels een socratisch gesprek. Daarover schrijf ik in *Hoe word ik een constructieve sidderrog?* en *Gemeengoed*. Een socratisch gesprek dat gericht is op betekenis, komt niet alleen de vorming van individuen ten goede; waar sta ik ‘in dit doolhof van perspectieven’? Het pleegt ook onderhoud aan onze democratie; waar staan wij? Niet in de laatste plaats doordat we elkaar in levende lijven ontmoeten. En doordat we gezamenlijk nagaan in hoeverre we ons in elkaars (manier van) oordelen herkennen.

Heleen Topping,
Den Haag, oktober 2017

Voor reacties: info@heleentopping.nl
Persoonlijke website: www.heleentopping.nl

Het spijt me, Hannah Arendt

Het spijt me, Hannah Arendt, dat jij zo slecht begrepen bent. In jouw tijd dachten velen dat jij de nazi Eichmann verdedigde. In mijn omgeving zijn er nog steeds mensen die denken dat jij met ‘begrijpen’ doelt op empathie. Dat je gedrag en uitspraken kunt begrijpen zonder ze goed te keuren, wil er bij veel mensen niet in. Jij hebt mij geleerd hoezeer begrijpen en kritisch zijn samenhangen. Daarom staat ‘begrijpen’ centraal in de titel van mijn proefschrift over kritisch denken. Ik ben je voor dit inzicht zo dankbaar. Ik zou niet weten welke andere denker mij dit had kunnen leren.

Hannah, in 2012 is er een film over je uitgekomen. Die film draagt jouw naam. De film doet recht aan je gedachtegoed. Terecht wordt al in de trailer getoond dat jij tegen je studenten zegt: *trying to understand is not the same as forgiveness*. Met een prachtig Duits accent. Mooi om zowel ‘jou’ tot leven te zien komen, als je zinnen te kunnen afmaken vanuit een bioscoopstoel. Met dezelfde mix van woede en enthousiasme die jij hebt.

Ik waag nu een poging om de kern van jouw idee over “proberen te begrijpen” op te helderen. Jouw analyse van Eichmanns gedachteloosheid als verpersoonlijking van het kwaad in totalitaire regimes, is een voorbeeld van willen begrijpen, zonder bij voorbaat goed te keuren. Jij toonde je onder de indruk van de Griekse beschaving waarin men in staat was vriend en vijand, overwinning en nederlaag met gelijke maatstaven te beoordelen.

Je maakt een onderscheid tussen natuurwetenschappelijke methoden die verschijnselen willen verklaren enerzijds en de manier waarop politiek-historische fenomenen kunnen worden begrepen anderzijds. Met de laatstgenoemde manier doel je zowel op historici als op burgers die in de wereld staan en daar een positie innemen. Anders dan een weersatelliet die het weer op aarde van buitenaf waarneemt, schreef Karl-Heinz Breier over je werk, staan mensen midden in de wereld. Gebeurtenissen tussen mensen krijgen alleen betekenis als ze worden beoordeeld. We zien dus dat jij begrijpen, betekenis toekennen en oordelen met elkaar verbindt.

Een historicus moet volgens jou niet verklaren, maar ‘zeggen wat is’ (*legein ta eonta*). Hij dient vooringenomenheid te weren en zich onpartijdig op te stellen. Onpartijdigheid betekent bij jou dat

alle betrokken partijen een stem wordt gegeven. Vriend en vijand, bij wijze van spreken. Je noemde onpartijdigheid ooit een passie voor intellectuele integriteit tot elke prijs. Anders dan je zou verwachten, gaat de onpartijdigheid die jij voorstaat samen met betrokkenheid. Over menselijke aangelegenheden kun je geen buiten de wereld gelegen standpunt innemen. De beoordelaar is namelijk een mens. Geen weersatelliet. Het kan niet en dat is maar goed ook, vind jij. De wereld zou een losse verzameling feiten zonder samenhang zijn, als mensen niet met elkaar over gebeurtenissen zouden spreken.

Je schreef dat wie probeert te begrijpen, het ongehoorde niet loochent, het nieuwe niet afleidt uit precedenten en de fenomenen niet verklaart aan de hand van analogieën en algemeenheden die de schok van de ervaring uitschakelen. Onpartijdig zijn betekent vooral afstand nemen tot privé- of groepsbelangen, niet zozeer dat er geen standpunten worden ingenomen. Wie geen standpunt inneemt tegen bijvoorbeeld totalitaire heersers en hun regimes, neemt de positie in van een gedachteloze Eichmann. Oordelen over gruwelijke feiten is verantwoordelijkheid nemen.

Voor jou is cruciaal dat de geschiedenis niet wordt gezien als een noodzakelijk proces. Achteraf gezien kan elke reeks van gebeurtenissen eruit zien alsof ze niet anders had kunnen gebeuren, schreef je. De illusie dat alles gedetermineerd is en noodzakelijk verloopt, heeft iets aantrekkelijks. Zo denkt men vrijheid en verantwoordelijkheid te kunnen ontlopen. Als toeval wordt geaccepteerd, weet men dat een gebeurtenis ook anders had kunnen verlopen. Na het bewaren en bewaken van feiten, kent de historicus die jij bepleit een betekenis aan het gebeurde toe. Zo komen de waarheid en de zin(loosheid) van het verleden voor de toekomst samen.

Ook voor de samenleving hecht je grote waarde aan oordelen die niet zijn afgeleid uit algemene regels. In tegenstelling tot propositiologica waarin dit wel gebeurt. Naar Kants idee van het reflexieve oordeel, stel je dat wanneer alleen het bijzondere gegeven is, men het algemene moet zoeken. Een sociaal-politieke context kenmerkt zich door een veelheid aan meningen en belangen. Een veelheid aan 'bijzondere gegevens' die niet voortkomen uit een wetmatigheid. Eichmann is een voorbeeld van iemand die niet tot dat reflexieve oordeel in staat was. Hij gehoorzaamde aan nazi-regels en schaarde het bijzondere onder een vooraf gegeven code. Van belang is de manier waarop mensen het 'nieuwe', het niet-vertrouwde – vooral

in crises – tegemoet treden. Wie dan vragen stelt en probeert te begrijpen, is betrouwbaarder voor een democratie dan mensen met vastomlijnde morele of bureaucratische doctrines. Niet omdat twijfel per se gezond is, maar omdat vragenstellers gewend zijn dingen te onderzoeken en zelfstandig na te denken. Ik vind het zo jammer dat je er niet meer bent.

